

Angažovaná čítanka JINDŘICH TOMAN (ed.)
Romana Jakobsona

KAROLINUM

Angažovaná čítanka Romana Jakobsona

Články, recenze, polemiky 1920-1945

a

Moudrost starých Čechů

Jindřich Toman (editor)

Recenzent: DhDr. Robert Dittmann, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2017

Texts and frontispiece image © Roman Jakobson

and Krystyna Pomorska Trust, 2017

Selection, commentaries and translations © Jindřich Toman, 2017

ISBN 978-80-246-3673-3

ISBN 978-80-246-3720-4 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Památce Ladislava Matějky

OBSAH

Úvodem	9
Poděkování	11
ČLÁNKY, RECENZE, POLEMIKY 1920–1945	
1/ Věda a noviny v pojetí Mágrově (1937)	14
AVANTGARDA A VEŘEJNOST	
2/ Úkoly umělecké propagandy (1919)	18
3/ Stav kultury v Rusku: Rozhovor s členem sovětského poselstva Červeného kříže (1920)	20
4/ Dopis Vladimíru Majakovskému (1921)	23
5/ Ruský básník před soudem ruské literatury (1921)	25
6/ Konec básnického umprumáctví a živnostnictví (1925)	29
7/ Odpověď na anketu <i>Bloku</i> (1938)	35
NOVÁ VĚDA	
8/ Prof. Šachmatov (1920)	40
9/ Romantické všeslovanství – nová slavistika (1929)	44
10/ O současných předpokladech ruské slavistiky (1929)	47
11/ O předpokladech Pražské lingvistické školy (1934)	60
12/ Společná řeč: Poznámky k otázkám vzájemných styků sovětské a západní vědy (1935)	68
EMANCIPACE VÝCHODU, KONSTRUKCE CYRILOMETODĚJSTVÍ	
13/ Nikolaj Konstantinovič Nikol'skij (1937)	74
14/ Základy středověku (1937)	77
15/ Glosy k legendě o sv. Prokopu (1937)	81
16/ Srdce československého trélistu (1938)	85
POHLEDY Z AMERIKY	
17/ Město učenců: Období rozkvětu židovské kultury ve středověké Praze (1941)	90
18/ Československo-skandinávské přátelství (1942)	99
19/ O úkolech evropských vědců v Americe (1942)	102
20/ O Hostovského románu <i>Devětkrát v hlavní úloze</i> (1942)	107

21/ Vědecký život Československé republiky (1943)	122
22/ K výročí 17. listopadu 1939 (1943).	126
23/ V kulturním varu první republiky (1945).	129

POST SCRIPTUM

24/ Přípitek české zemi a lidu na konstantinovském sympoziu v Praze 1969	134
---	-----

MOUDROST STARÝCH ČECHŮ	139
Bibliografické a textové poznámky	251

Doslov: Lingvistova cesta na veřejnost	253
Ediční poznámka	280
In Lieu of a Summary: Romans Jakobson as a Public Intellectual	281
Zdroje a literatura	284
Jmenný rejstřík	291

ÚVODEM

Jméno Romana Jakobsona, lingvisty a literárního vědce, který strávil část svého života v Československu, nemízí ze stránek antologií, čítanek a nej-různějších reedičí ani s odstupem doby. Mnohé z jeho studií zasluhují, máme-li použít výrazu Jakobsonových meziválečných let, spíše „odbornické“ pozornosti, ale řadě z nich připisujeme podnětnou vědeckou hodnotu dodnes. Ale ať už Jakobsonovy texty rozškátujeme jakkoli, jeden žánr v čítankách většinou chybí. Jsou to eseje, komentáře a někdy i ostré polemiky, které představují Jakobsona jako angažovaného intelektuála, který nosí své akademické zboží na trh veřejného mínění. Tyto texty dokumentují nejen dobové střety umění, vědy a politiky, ale i mechanismy, které dávají vědecké diskusi veřejnou, a tedy v poslední instanci i politickou dimenzi. Jakobson si symbiózy vědy a veřejnosti byl dobře vědom a považoval ji za standard profese, ale když sám vybíral materiál pro své *Selected Writings* (první díl 1964), zřejmě tuto část své práce nepovažoval už za tak naléhavou – jako by mezitím v sobě přestal vidět angažovaného intelektuála. Předkládaná antologie chce tuto roli připomenout.

Zastřešit zde vybrané texty pod jeden titul nebylo lehké, a má-li čtenář pochybnosti, zda zde užitý titul je zvolen opravdu vhodně, tak je jen sdílí s editorem. Jako angažovaný intelektuál se Jakobson pohybuje mnoha směry – nacházíme u něj loajalitu k ruské kultuře a důraz na její exemplární platnost, vidíme tu etatické perspektivy třicátých let a rozhodný čechoslovakismus, a rozeznáme i kontury toho, čemu se později začalo říkat mýtus první republiky. V souladu s tím se tedy nabízí celá paleta titulů: *Jakobsonova avantgardní čítanka*, *Jakobsonova radikální čítanka*, ale třeba i *Jakobsonova čítanka českého patriotismu*. Jiný možný titul, *Jakobsonova emancipační čítanka*, by zdůraznil myšlenku ozývající se u Jakobsona stále zřetelněji: emancipaci vůči západní, zvláště německé vědě a důrazné vyzdvižení hodnoty východoevropských pramenů, a tak i východoevropských kultur. Lze uvažovat i o *Jakobsonově politické čítance*. Vzhledem ke všem těmto možnostem je nakonec přece jen nejpohodlnější jít cestou kompromisu – zůstaňme u *Jakobsonovy angažované čítanky*. Tento titul v každém případě zachovává společný rys všech těchto textů – jejich veřejnou kvalitu.

Jakobsonova kulturněpolitická angažovanost, jejíž začátky sahají do raných dvacátých let, vyvrcholila ve třicátých a čtyřicátých letech dvacátého století. To je i období, ze kterého pochází většina našich textů, přičemž předkládaná publikace není v žádném ohledu definitivní – některé zde sestavené tematické oddíly jsou nutně provázány s jinými oddíly a specialisté jistě najdou možnosti, jak výběr textů doplnit. Specifickou částí našeho výběru je Jakobsonova kniha *Moudrost starých Čechů*. Není zvykem zařazovat do antologií celé knižní publikace, nicméně v daném případě odpovídá tento krok logice věci. *Moudrost* zůstala vzhledem k době a místu publikace – New York 1943 – českému čtenáři dlouho nedostupná. (Málo dostupná je zřejmě i reedice *Moudrosti starých Čechů* v devátém díle Jakobsonových *Selected Writings* (Jakobson 2014).) Situace se sice částečně změnila vydáním *Moudrosti* péčí Tomáše Hermanna a Miloše Zelenky (Jakobson 2015), nicméně původní koncepci předkládaného sborníku, která vyzdvihuje a dokumentuje Jakobsonovu angažovanou slavistiku, již nebylo vhodné měnit – *Moudrost starých Čechů* je integrální částí Jakobsonovy angažované slavistiky, a tak i tohoto edičního projektu.

J. T.

PODĚKOVÁNÍ

Autor je zavázán nakladatelství Karolinum za zájem o tento ediční projekt a trpělivost, s kterou sledovalo jeho dokončení. Poděkování patří dále trustu Romana Jakobsona a Krystyny Pomorské (*Roman Jakobson and Krystyna Pomorska Trust*) za svolení k publikaci zde použitých materiálů. Na neposledním místě je autor zavázán i Robertu Dittmannovi za jeho kritické poznámky, které významně pomohly v závěrečné fázi přípravy této publikace pro tisk.

**ČLÁNKY, RECENZE, POLEMIKY
1920–1945**

1 / VĚDA A NOVINY V POJETÍ MÁGROVĚ
(1937)

V roce 1937 vyšel v Praze u příležitosti padesátin Antonína Stanislava Mágra jubilejní sborník uspořádaný jeho kolegy a přáteli (Hartl 1937). Mágr byl publicista, který se ve dvacátých a třicátých letech programově zabýval popularizací slavistiky, mj. v Lidových novinách a Prager Presse. I když se jednalo o soukromý tisk, sborník byl recenzován v Lidových novinách dvěma brněnskými profesory – Arne Novákem a Romanem Jakobsonem. Arne Novák byl střídmy a poněkud chladný (Novák 1937), zatímco Roman Jakobson se rozepsal obšírně, a co hlavní, ve své úvaze představil program vědecké publicistiky v denním tisku. Měl zde podobně jako Arne Novák jistou autoritu – Lidové noviny a Prager Presse už uveřejnily řadu jeho glos, kritik a nekrologů. Podle Jakobsona má čtenář denního tisku „nárok na zhuštěný, spolehlivý přehled problémů, směrů a výsledků moderního badání vědeckého“. Jakobson připomíná tisku, že badání o cyrilometodějství je stejně závažné jako zprávy o právě probíhající válce v Habeši, formuluje dokonce výzvu, podle které má i soudobá věda svá práva, totiž „právo na zájem širokých vrstev“. Tisk se pro vědu stává vhodným fórem i pro „úderné problémy, které nutně potřebují předběžně rychle veřejné diskuse“. Jakobson si ale není jen dobře vědom boje o tisk, ale připouští i zásadní kvalitu veřejné diskuse, totiž „časové zapojení“ akademických projektů. Toto zjištění je pro naši antologii klíčové. Uvádíme ji proto Jakobsonovým článkem o Mágrovi. Text otevírá problematiku vědy a veřejnosti a diskusi o Romanu Jakobsonovi jako angažovaném intelektuálovi.¹

A. St. Mágr dobře pochopil, že rozdíl mezi kulturní úrovní knih a denního tisku, stejně jako například rozdíl mezi úrovní divadla a filmu, neplyne z podstaty novinářství, nýbrž je pouhou akcencí, kterou lze vysvětlit jednak poměrným mládím novin proti knize, jednak malým procentem náležitě

¹ Z dopisu Jakobsona Mágrovi z 5. 4. 1937 vyplývá, že článek je přepracovanou verzí příspěvku koncipovaného přímo pro Mágrovův sborník. Jakobson se Mágrovi v dopisu omlouvá za nepochopitelné odmítnutí ze stran editorů a končí slovy: „Málokdo pochopil a zhodnotil tak záhy a tak plně jako Vy naše úsilí, plány, boj a nesnáze a málokdo šel s námi tak společnou cestou“ (Havránková a Petkevič 2014: 220).

kulturních, kvalifikovaných sil v armádě žurnalistů. Pochopil, že rychlá informace určená širokému obecnstvu, kterou poskytují nebo mají poskytovat noviny, musí zahrnovat vedle politického, hospodářského, uměleckého a sportovního dění také vědecký život, neboť čtenářská obec má nárok na zhuštěný, spolehlivý přehled problémů, směrů a výsledků moderního badání vědeckého, a rovněž soudobá věda má právo na zájem širokých vrstev o její výtěžek. Ovšem klid laboratoří nesmí být rušen zásahy zvenčí (noli tangere stále platí), ale výsledky laboratorní práce náleží obecnstvu a jeho kritice: čínská zeď mezi vědou a životním ruchem je vážným nebezpečím pro obě strany, a noviny jsou jejich účinným pojítkem.

Význam novin pro vědu nepřestává však na popularizaci jejich výbojů; i když tempo vědecké tvorby je vcelku nezbytně pomalejší než horečné „řádění“ denního tisku a vyžaduje si, opakují, klášterního klidu a uzavřenosti, nicméně i ve vědě se vyskytují často úderné problémy, které nutně potřebují předběžně rychle [sic] veřejné diskuse, pro něž právě deník poskytuje nejvhodnější půdu. Kde jde o důrazné zahrocení otázky, o vymezení hesel, o rázné upozornění na akutní kulturní nebezpečí, o sepětí teorie s praxí, tam se právě hlavně uplatňují specifické vlastnosti novin. Denní tisk není tedy pro vědu jen popularizátorem, nýbrž zároveň vedlejší diskusní tribunou, která se nesmí podceňovat. Někdy se při tom vděčně osvědčuje encyklopedičnost novin, umožňující konfrontaci rozmanitých oborů a dobře čelící úzké specializaci, kterou se zpravidla vyznačuje dnešní odbornictví.

Proti těmto pokusům o získání půdy v denním tisku pro vědu se nezřídka kladou námitky z obou stran. Učenci se obávají zkresení vědy v laické žurnalistice a novináři hlásají, že takové otázky jako například náměty věd historických nepatří do okruhu aktualit, jež tvoří pravý obsah novin. Ani jedna z těchto námitek však nezasahuje jádro věci. Pojem dneška se ovšem neomezuje na poslední události, nýbrž zahrnuje zároveň domácí poměr k událostem zahraničním a jejich význam pro poměry domácí. Otázka poměru k tradici je stejně příznačná pro jednotlivé údobí ruské revoluce jako otázka poměru k trockismu. Rozmach mocnářství Karla IV. nebo husitská revoluce, ba dokonce tradice velkomoravské a cyrilometodějské zůstávají alespoň stejně závažné pro dnešní osudy české jako habešská válka a přesuny v náladách místních německých voličů. Moderní vědecké hodnocení středověkého zápolení slovansko-německého nebo kulturněhistorických základů slovanské vzájemnosti nebo dokonce předhistorického rasového složení Indoevropanů je stejně aktuální jako běžné úvahy úvodníkůřů. Věda je stejně časově zapojena jako politika a tato časovost se bezděky jeví

ve volbě a filtraci témat a především v zorném úhlu. Tato tendenčnost je společná tisku odbornému a dennímu, ale nesmí ani v akademické publikaci, ani v novinářském článku degenerovat ve falšování fakt a nahrazovati pronikavý rozbor hotovými hesly a apriorními schémata, jak tomu například je v usměrněné vědě a publicistice. Požadavek vědeckosti platí pro novináře vysokého formátu, ať píše referát o novém objevu anebo politický úvodník. Ovšem noviny slouží propagaci a popularizaci, ale propaganda se nesmí ztožňovat s demagogií a nelze klást rovnítko mezi popularizací a vulgarizací, ba v podstatě jde o pojmy protichůdné.

Je málo žurnalistů, kteří chápou a uplatňují tyto zásady s takovou důsledností a zdárnou samozřejmostí jako Mágř, a lze jen uvítat vzhledný sborník, právě vydaný k jeho padesátce několika z jeho četných přátel za redakce J. Horáka a A. Hartla, sborník snažící se shrnouti tyto zásady i opřenu o ně praxi záslužného a neúnavného slavisty-novináře a vytknouti časové požadavky slovanské vědy k dennímu tisku a denního tisku k slovanské vědě.

Lidové noviny,
roč. 45, č. 173 (6. 4. 1937), s. 9

AVANTGARDA A VEŘEJNOST

Jakobsonova účast na ruské a české avantgardě je dobře známá – vzpomeňme například na Seifertovy vzpomínky *Všecky krásy světa* a řadu jiných zdrojů. V Rusku se Jakobson stýkal s řadou představitelů ruské avantgardy, mj. s Kručenychem, Malevičem, Matjušinem, později s Chlebnikovem a Majakovským. Pod pseudonymem Aljagrov také publikoval tzv. zaumné verše, tedy jakousi fonetickou poezii. Tohoto pseudonymu užil ještě v Praze v prosinci 1920, když publikoval krátký překlad veršů Chlebnikova do češtiny (Chlebnikov 1920). V Praze brzy navázal styk s S. K. Neumannem, ale i s členy Devětsilu včetně Nezvala, Seiferta, Teiga; řada těchto přátelství pokračovala i po roce 1945, např. se Seifertem, Voskovcem, Šimou. Následující oddíl vybírá materiály dvacátých let a končí Jakobsonovým příspěvkem do ankety brněnského *Bloku* v roce 1938. Žánrové rozpětí sahá od novinových interview až po polemiky, které stvrzují Jakobsonovu loajalitu vůči sovětské avantgardě, hlavně Majakovskému. To vše je v logickém souhlasu s programem avantgardy předstoupit před širokou veřejností a přesvědčit ji o správnosti svého programu. Nepřekvapí tedy, že mezi publikačními platformami tu je denní tisk (*Čas*, *Lidové noviny*, *Tribuna*), tedy periodika, která mají široce sdílenou kvalitu. Důležitý je i příspěvek v brněnském časopisu *Písmo*, kde Jakobson sice oslovuje jen úzkou „avantgardní veřejnost“, ale nedělá to jako literát, ale právě jako badatel, který se snaží překročit hranice a navázat kontakt s literární obcí.

2/ ÚKOLY UMĚLECKÉ PROPAGANDY¹ (1919)

O politické angažovanosti Romana Jakobsona ve dnech ruských revolucí roku 1917 máme jen málo informací. Jsou indicie, že v revolučním roce ho přitahovala strana konstitučních demokratů, tzv. kadetů, tedy seskupení, které nakonec nepatřilo k vítězům. Text ze září roku 1919 z petrohradského časopisu Iskustvo kommunny jej sice spojuje s institucemi nového režimu, konkrétně s komisariátem pro národní osvětu (Narkompros), který časopis vydával, důležitější je ale, že se jednalo o platformu, která byla ve dnech porevolučního chaosu více či méně v rukou ruských futuristů. Jakobson tu vystupuje jako agitátor radikální avantgardy, jak nasvědčuje i skutečnost, že zůstává při pseudonymu Aljagrov, pod kterým dříve uveřejnil své „zaumné“ verše. Představuje se jako hlas „revoluční umělecké osvěty“, jejímž úkolem je „rozbít a ničít ... kulturní přežitky“. Z radikálního manifestu vyčuhuje antiliberalismus protestující proti vyváženému estetickému jídelníčku, expresivní jazyk, odkazy na Marxe a Lenina – to vše v souladu s pozicí ruské či mezitím už sovětské avantgardy. Připomeňme ještě, že výraz „propaganda“ tehdy ještě neměl pejorativní konotaci. Článek je jediný známý angažovaný projev z Jakobsonových ruských let. V roce 1919 bylo Jakobsonovi 23 roků.

Lze si představit uměleckou propagandu – nadstranickou, objektivní, vyváženou?

Lze mase zprostředkovat všechny estetické systémy, které existují současně v daný moment?

Jestliže chce orgán umělecké propagandy vzít na sebe roli obchodního domu s uměním, v tom případě nepochybně ano:

Heslem dne se pak musí stát otázka: Co si rácte přát?

Nutno je vést především zboží, které jde na odbyt, a mít evidenci o poptávce a řídit se podle spotřebitele.

Je nutno vnucovat především zboží, které se hojně vyskytuje, kterého je velké množství. To je ovšem mezitím ležák. Rychlý odbyt je nutno okamžitě dát tomu zboží, které se vyrábí rychleji, co nejlépeji a v maximální kvantitě. Taková je samozřejmě každá šablona.

¹ Od redakce: Tištěno jako diskusní příspěvek. [Pozn. v originále]

Odtud i nutný závěr, že poptávka spotřebitele určuje hodnotu uměleckého proudu, že hodnota výstavy se měří její návštěvností, že pouze plebiscit může vyjasnit hodnotu toho či onoho uměleckého díla, tak jak se to částečně prakticovalo v době rozkvětu estetického liberalismu za časů předvžníků.

Nicméně umělecké formy se nevybírají, jako si vybírá zákazník rukavice v obchodě s módním zbožím.

Zapomíná se, že život umění je změnou metod formování, že pro všechny formy přichází moment, kdy „formy rozvíjející výrobní síly se obracejí ve vlastní okovy“ (Marx).

Nová umělecká forma je deformace staré, protest proti ní. Světová koexistence dvou uměleckých forem je nemyslitelná, tak jako je nemyslitelná koexistence dvou geometrických těles v jednom prostoru. Staré umění, rozbíjené útokem nového, zanechává po sobě tzv. „kulturní přežitky“. Ty se od živého společenského faktu liší nepřítomností veškeré tendence, vyjma té, která konzervuje.

Pokud je úkolem ve smyslu revoluční umělecké osvěty revoluce kulturních, částečně estetických návyků, potom je nutno všemi prostředky rozbít a ničit ony kulturní přežitky. Jinak řečeno, vykořeňování umělecké statiky, boj s epigonstvím – to je úloha umělecké osvěty. Apologie eklekticismu, uměleckého oportunismu, znamená revoluční nemohoucnost, tvůrčí impotenci. Rozkvět a epidemie takového oportunismu souzní s okamžiky společenského úpadku. Tak tomu bylo na začátku války, kdy dokonce jiní leví umělci notovali o „jediném estetickém Rusku“.

A ti, kteří křičí o toleranci v umění, zatímco promítají muzeum do života, se přirovnávají k horlivým zastáncům „čisté demokracie“, kteří považují podle slov Lenina formální rovnost za faktickou.

V tento okamžik revoluce v umění – kdy možná jasněji, než tomu kdy bylo, stará estetika, která pronikla vším životem, hnije v temných zákoutích a překáží novému, živému, v ten okamžik je úloha organizace, která řídí uměleckou osvětu, nevylévat uklidňující balzám, ale rozkrývat dozrávající konflikty, neuspávat, ale zosťovat boj uměleckých proudů, neboť v tomto boji je život a rozvoj umění.

*Iskusstvo kommuny – Vestnik Otdela izobrazitelnych
iskusstv Narodnogo komissariata po prosveščeniju,*

č. 8 (5. 9. 1919), s. 1;

podepsáno pseudonymem Aljagrov; překlad z ruštiny J. T.

3 / STAV KULTURY V RUSKU:
ROZHOVOR S ČLENEM SOVĚTSKÉHO POSELSTVA
ČERVENÉHO KŘÍŽE (1920)

Roman Jakobson přijel do Prahy v červenci 1920 jako člen mise ruského Červeného kříže, jejíž úlohou byla repatriace ruských válečných zajatců, kteří se ještě nacházeli v zajateckých táborech na území Československa. Následující interview vyšlo v Lidových novinách 21. července 1920 – tedy jen den po příjezdu mise do Prahy. Rozhovor vedla Nataša Melnikova-Papoušková (1891–1978), která přišla z Ruska jako žena prominentního legionáře Jaroslava Papouška (1890–1945) a publikovala zprávy o současné ruské kultuře. V Jakobsonově prvním projevu na půdě Československa slyšíme především sovětského diplomata, který podává pozitivní popis sovětské kultury v okamžiku, kdy situace v Rusku byla na Západě ne zcela překvapivě vnímána jako exploze politického a kulturního barbarství. Oficiální sovětská politika měla eminentní zájem na tom, tento obraz poopravit. Jakobson se snaží českého čtenáře diplomaticky uklidnit. Vystupuje i jako lingvista, když mluví o podílu lingvistů na řešení negramotnosti, a v náznacích je i avantgardista – Majakovského nevynechává a futurismus nenápadně zmiňuje jako existující, ne však hrozivý fakt. Interview uveřejněné v Lidových novinách má nepochybně veřejnou kvalitu.

Nedostatek zpráv ze sovětského Ruska přiměl mne k tomu, abych použila příjezdu poselstva ruského Červeného kříže k získání svěžích zpráv o kulturním stavu Ruska. Člen tohoto poselstva p. Jakobson, magistrant Moskevské univerzity, vyhověl mému přání a v delší rozmluvě sdělil mi řadu zajímavých podrobností, jež předkládám čtenářstvu.

V jakém stavu je nyní lidové vzdělání v Rusku?

Hlavní pozornost je věnována negramotnosti. Za tím účelem byly vytvořeny mimořádné komise ve všech krajích Ruska. Kromě učitelů jsou nuceny zabývat se vyučováním i místní komunistické organizace. Pro rovnoměrné doplnění učitelských kádrů byl proveden soupis všech učitelů nižších a středních škol. V čele komisí stojí ve většině případů profesori vysokých škol. Tak například v saratovském okruhu je jejím předsedou univ. prof.